

РОМАН БОНДАРЧУК

Тема дипломної роботи: "Міфопоетика архаїчних казок"
Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор Білоус П.В.

Архаїчна казка в світлі теорії структуралізму

Взагалі, фольклор і, зокрема, архаїчна казка є дуже давніми предметами дослідження фольклористики та літературознавства. Багато всесвітньо відомих науковців займалися вивченням чарівної казки, а саме: В. Анікін, В. Бахтіна, І. Березовський, А. Нікіфоров, І. Фрейзер і безліч інших. Деяка частина цих досліджень зводилась до майже фантастичних міркувань про міфологічну символіку казки, що не мали конкретної наукової аргументації. Помітні зрушення в цій царині з'явилися у 20 ст., з появою радянської структуралістичної школи з центром у м. Тарту (Латвія). Її представники А. Лотман та В. Пропп почали серйозно займатися вивчення структури текстів народної словесності.

Ми всі знаємо або у всякому разі відчуваємо, що більшість казок мають єдину структуру при розмаїтості змісту. У казці легко замінити Іван-царевича на Попелюшку або Хлопця-з-пальчика, жар-птицю на молодильні яблука або царівну, сірого вовка на пташину перинку – і структура казки, її сюжет і закінчення не зміняться. У казках невідомих нам народів, коли ми не можемо навіть виговорити імена героїв, ми часто можемо з початку правильно прогнозувати основні колізії й розв'язку. Виникає відчуття, що в казці важливі присудки, а не підмети й доповнення.

Першим це зробив вищезгаданий російський літературознавець Володимир Якович Пропп. У пошуках казкових інваріантів він створив поняття функції. Функція – це вчинок діючої особи, обумовлений з погляду його значимості для ходу дії. Так Довбня-Яга, що дає золоте веретенце нареченій Фініста – Ясна Сокола, фея, що наряджає Попелюшку на бал, мрець, що дарує Іванові меч, – виконують ту саму функцію Дарувальника. От як сформулював Пропп постулати своєї роботи:

1. Постійними, стійкими елементами казок служать функції діючих осіб, незалежно об той, ким і як вони виконуються. Вони утворюють основні складові частини казок.

2. Число функцій, відомих чарівній казці, обмежено.

3. Послідовність функцій завжди однакова.

Безпосередньо він ґрунтувався на сотні російських казок зі збірника Афанасьєва. І з них він виділив 31 функцію діючих осіб:

Назва функції за Проппом: – (і власний приклад) :

1. Відлучка – Їдуть батьки; цар відправляється на війну.

2. Заборона – "Не заходь тільки в десяту кімнату"; "Не ходи знадвору".

3. Порушення – Побігла Оленушка з подружками, загралася

4. Вивідування – Стала відьма дізнаватись, випитувати.

5. Видача – "Але царівна все-таки миліше..."

6. Підступ – Вовк наслідує голосу мами-кози.

7. Пособництво – Царівна їсть запропоноване бабою яблучко

8. Шкідництво (або недостача) – Схопили гусаки-лебеді Іванушку; занедужав цар тяжкою хворобою.

Ці 8 функцій утворюють підготовчу частину, що впливають 3 функції – зав'язка:

9. Посередництво – "Иди, Марьюшка, братика шукати..."

10. протидія, Що Починається, – "Дозволь мені, цар, спробувати щастя..."

11. Відправлення – Царевич відправлявся в шлях

Далі основна частина:

12. Перша функція дарувальника – Стала Довбня-Яга питання запитувати;

13. Реакція героя – "Ти б мене спершу нагодувала, напоїла...";

14. Одержання чарівного засобу – Дав дідок Іванові коня; "Тільки скажи: по щучому велінню, по моему бажанню..."

15. Переміщення в інше царство – чи Довго йшла Марушка, чи коротко, уже три пари черевиків стоптала;

16. Боротьба – Став Іван битися зі змієм-гориничем;

17. Таврування – Роздряпав йому Змій всю щоку;

18. Перемога – Закрутився Кощій вовчком і сгинув.

19. Початкове лихо або недостача ліквідується – Вийшла до Івана з підземелля Цар-дівця.

20. Повернення – Сіли вони на килим-літак, піднялися в повітря й полетіли додому.

21. Погоня – Кинулися гусаки-лебеді в навздогін.

22. Порятунок – Кинула вона дзеркальце, розлилося море; відьма море пила-пила, та й лопнула.

На цьому казка може скінчитися, але часто зустрічається додатковий сюжет, у якому діють псевдогерой (найчастіше брат або брати героя). Перша його частина (нове шкідництво) аналогічна функціям 8-15:

8. Брати викрадають видобуток;

10-11. Герой знову відправляється на пошуки;

12-14. Герой знову знаходить чарівний засіб;

15. Повернення з новим засобом додому;

Далі при такому розвитку з'являються нові функції:

23. Із прибуття – Приїхав у рідне місто, але додому не пішов, став учнем у кравця.

24. Необгрунтовані домагання – Генерал заявляє цареві: "Я – зміїв переможець".

25. Важке завдання – "Хто підніме зміїну голову – тому й царівна дістанеться"

26. Рішення – Підійшов Іван, тільки торкнув...

27. Дізнавання – Показав він заповітне колечко, довідалася його царівна.

28. Викриття – Розповіла все царівна, як було.

29. Трансфігурація – Викупався Іван у молоці, вийшов молодцем краще колишнього.

30. Покарання – Посадили служницю в бочку, скотили з гори

31. Весілля, воцаріння – Одержав Іван царівну й півцарства[4;27-36]

Не всі функції присутні завжди, але число їх обмежене й порядок, у якому вони виступають по ходу розвитку казки, незмінний. Якщо взяти нашу казку, про Золотого птаха, то в ній явно присутні всі функції зав'язки й основної частини, крім таврування й погоні. Неявно в ній також є відлучення й заборона з підготовчої частини (була заборона на зміну зовнішнього вигляду, поки Золотий птах летів), а також порушення заборони, воно ж шкідництво. Порядок тут також збережений від і до.

Незмінним Пропп визначив і набір ролей, тобто діючих осіб, що володіють своїм колом дій (тобто маючих одну або кілька функцій). Цих ролей сім:

– царівна

– відправник герой

– дарувальник

– помічник

– антагоніст

– помилковий герой [4;24]

Висновок, до якого прийшов Пропп відносно структури, звучить досить суворо: чарівною казкою називається добуток, у якому діють всі або трохи із зазначених семи героїв, а сюжет містить у собі тридцять одну функцію (з можливими пропусками) у зазначеній послідовності. Якби він став більше знаменитий у радянський час, страшно подумати, як назвали б інше. Навіть якщо не бути таким категоричним, варто мати на увазі, що Пропп описав структуру величезної кількості казок, і хоча він ґрунтувався тільки на російському матеріалі, ця структура повністю застосовна до більшості відомих казок інших народів.

Також спробуємо за допомогою структурної схеми та умовних скорочень, які подаються в додатках до праці вченого "Морфологія волшебной сказки", проаналізувати українську архаїчну казку "Телесик".

Дід та баба (початкова ситуація – і). "Вже й старі стали, а дітей нема"[6; 31] (нестача – а6). "От баба й просить діда:

— Поїдь, діду, в ліс, вирубай там мені деревинку, та зробимо колосочку, то я положу деревинку в колосочку та й буду колихати; от буде мені хоч забавка!"[6; 31] (ліквідація недостачі Л1). Перетворення деревини на маленького сина (чарівне народження – Н4). Телесик йде ловити рибу на річку(випровадження молодших – е3). "– Гляди ж, сину, як я кликатиму, то пливи до бережка, а як хто чужий, то пливи далі!"[6; 31] (наказ – б1). "А змія й підслухала, як мати кликала Телесика..."[6; 31] (розвідка шкідника про героя – в1). Телесик припливає до берега на призивання матері (виконання наказу – б1). Змія бачить, що нічого не вдіє, та пішла до коваля:

"— Ковалю, ковалю! Скуй мені такий тоненький голосок, як у Телесикової матері! Коваль і скував. Вона пішла до бережка й стала кликати:

Телесику, Телесику!

Приплинь, приплинь до бережка!

Дам я тобі їсти й пити!"[6; 31] (неправдиві вмовляння шкідника – г1). Телесика викрала змія (викрадення героя – А1)."— Зміючко Оленко, натопи піч так, щоб аж каміння розпадалося, та спечи мені Телесика, а я піду гостей покличу, та будемо гуляти."[6;35] (загроза канібалізму – А17). "— Ну, так покажи ж,— каже Телесик,— бо я не знаю як. Вона й стала показувати, та тільки сіла, а він за лопату та й укинув її в піч"[6;35] (вбиство ворога без бою – П5). Телесик рятується, вилізши на явір, однак змії намагаються дістатись до нього, гризучи дерево (переслідування героя – Пр7 pos). "— Сідай!— каже та й ухопило його на крила. Та втомилось сердешне, так низько несе. А змія за ним – ледве не вхопить його – женеться. Та таки не наздогнала."[6;37]

(переслідування – Пр1 pos). "От воно принесло та й посадило Телесика на призьбі..."[6; 37] (швидка втеча – Сп1 pos). Телесика упізнають баба та дід (упізнання – У).

Отже, ця казка за скороченнями В. Проппа, має таку структурну схему: і Л1 Н4 е3 б1 б1 г1 А1 pos А17 Пр7 pos П5 pos Пр1 pos Сп1 pos У pos

Схема репрезентує структурні кванти казкової нарації, за допомогою якої ми спроможні побачити загальну оповідну конструкцію казки, і також показує нам спосіб опрацювання художньої дійсності, яким послуговувалися вчені-структуралісти. Вони поділяли текст на окремі одиниці (мотиви, функції, кванти, синтагми), та відповідно до мети й завдань дослідження маркували. Це спрощує роботу з величезними обсягами матеріалів (наприклад казки), і допомагає побачити структурний каркас тексту. Сподіваємось, перегляд наукової спадщини радянської доби дасть потрібну нам методологію, і, в свою чергу, результати в дослідженнях української архаїчної казки.

Література:

1. Кирилук О.С. Універсалії культури і семіотика дискурсу. Казка та обряд. Видання друге, доповнене та виправлене. – Одеса: ЦГО НАН України, 2005. – 372 с.
2. Никифоров А.И. К вопросу о морфологическом изучении народной сказки. // Сборник статей в честь академика А.И. Соболевского. – Л.: Изд-во АН СССР. – 1928. – С. 173–178.
3. Пропп В. Я. Морфология волшебной сказки // Пропп В. Собрание трудов : Поэтика фольклора. – Москва: Лабиринт, 1998. – 512 с.
4. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки// Пропп В. Собрание трудов : Поэтика фольклора. – Москва: Лабиринт, 1998. – 512 с.
5. Українська казка: <http://www.kazka.in.ua>